

Előszó a *Leviatán*on túl-hoz

Miért épp *Leviatán*? E könyv olvasói joggal vethetik fel ezt a kérdést. A választ megadni egyszerre nagyon könnyű és ugyanakkor fájdalmasan nehéz is. Nagyon könnyű azért, mert az állam – bármilyen sokféle formát is öltött a történelemben, kezdve az úgynevezett keleti despotizmustól vagy a modern liberális állam előzményét jelentő korai birodalmaktól – nem volt és nem lehet más, mint *Leviatán*, amely a maga strukturálisan beágyazott hatalmát kényszeríti rá a társadalom döntéshozatali folyamataira. Nyilvánvalóan a társadalmi reprodukció alapvető feladatainak ez a fajta, a társadalomtól elkülönült, az állam által kikényszerített megoldása azt jelenti, hogy az állam a valóságban kisajátítja és elbitorolja a társadalomtesttől mint egésztől a döntéshozatali hatalmat.

De a válasz ugyanakkor fájdalmasan nehéz is, mert az össztársadalmi döntéshozatalnak ez a régóta megszilárdult, elidegenült formája alapvető kihívást jelent a jövőre nézve, mert az emberiség jövőjének biztosítása abszolúte, elkerülhetetlenül megköveteli, hogy szembe szegüljünk az állam tartós uralmával a társadalom felett. Mégpedig azért, mert – figyelembe véve ama objektív változásokat, melyek a történelem során mostanra az egész világ elpusztítására alkalmas, s a nagyhatalmak számára könnyen hozzáférhető erőket hoztak létre – meg kell találnunk a módját annak, hogy kiszabadítsuk az emberiséget a *Leviatán*-állam egyre veszélyesebb – ténylegesen és szó szerint önmegsemmisítő – döntéshozatali rendszeréből. Enélkül nincs remény az emberiség túlélésére.

Bizonyos, hogy ilyen típusú és ilyen horderejű kihívással még soha nem került szembe az emberiség a történelem során. Mert az emberi lényeknek ahhoz, hogy ne csak megállítsák a destruktív, antagonisztikus ellentéteket hordozó fejlődést, hanem azt pozitív irányba is fordítsák, egy történelmileg fenntartható jövőbeli létforma irányába, Karl Marx szavaival, „meg kell változtatniok az alapoktól a csúcsig ipari és politikai létfeltételeiket, következésképpen egész létezési módjukat”, s ez a változás elképzelhetetlen egy, a változás céljának

megfelelő, tudatosan irányított, a jelenlegi társadalmi rendtől a tőle minőségileg különböző új rendhez vezető, átmeneti korszak nélkül.*

Ez pedig olyan feladat, amely nem valósítható meg a politikai/katonai szférának a szabad emberi cselekvést megbénító, szükségképpen hierarchikus és antagonisztikus korlátjain belül, ahogyan gyakran tévesen elképzelik. Egy ilyen, történelmileg és hosszú távon megvalósítható végcél eléréséhez gyökeresen kell átalakítani magának a társadalmi anyagcserének a folyamatát. Azaz olyan radikális társadalmi átalakulásnak kell végbe mennie, amely mélyen érinti a döntéshozatal módját, a társadalmi reprodukció rendszerének elemi sejtjeiben vagy mikrokozmoszaiban éppúgy, mint a globális, kölcsönös függési viszonyok legátfogóbb szintjén.

Éppen ez az elválaszthatatlan, kölcsönös összekapcsolódás a társadalmi reprodukció elemi alkotórészei és a legátfogóbb globális meghatározottságok között az, ami miatt lehetetlen az átmenet a politikai/katonai szférában a „Leviatánon túl”, anélkül, hogy egyidejűleg globális szinten meg ne haladjuk magának a tőkének a társadalmi anyagcsere-folyamat fölötti uralmát. Ugyanez a meghatározottság érvényesül az ellenkező irányban is. Ez pedig azt jelenti, hogy lehetlenség továbblépni „A tőkén túl”¹ a társadalom materiális reprodukciós rendszerében, anélkül, hogy le ne győzzük azt az életbevágó kihívást, amelyet a Leviatán jelent a maga strukturálisan beágyazott és az emberi élet egészére rákényszerített döntéshozatali hatalmával, ahogy az a történelem során államalakulatainak sokféleségében kialakult, ma pedig jobban érvényesül, mint valaha. Más szavakkal: elválaszthatatlan egymástól ez a két strukturális imperatívusz: túlmenni a tőkén mint a társadalom anyagi önújratermelésének szabályozóján, és túlmenni a Leviatánon, mint átfogó politikai-katonai döntéshozón.

Az emberek szeretik idézni a Thomas Hobbes által írt Leviatánból azokat a megdöbbentő szavakat, amelyekkel Hobbes az emberiség feltételezett „természeti állapotát” akarta leírni – amelynek problémáira maga a politikai-katonai államszervezet jelentené a megfelelő, egyetemes választ. A *bellum omnium contra omnes* – a mindenki harca mindenki ellen – szavakkal szorosan összefügg egy másik mondat, amely így hangzik: „s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid (volt)”.²

* Utalás Mészáros István: *A tőkén túl* c. művére (I–IV. kötet, Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2009–2010.) (*A ford.*)

Azonban, amint maga Hobbes nagyon világossá teszi: „Valaki talán úgy vélekedik, hogy oly idő és oly háborús állapot, amelyet leírtam, sose létezett, s én magam sem mondanám, hogy valaha is az egész világon általában ilyesmi lett volna. De még ma is vannak helyek, ahol az emberek így élnek.”³

Továbbá: „Jóllehet sose volt olyan idő, amikor az egyes emberek kölcsönösen hadiállapotban lettek volna egymással, mégis a királyok és a szuverén hatalmasságok függetlenségük következtében minden időben szakadatlanul féltékenykednek egymásra, gladiátorok módjára viselkednek, fegyvereiket egymásra szegezik, és egyik a másikat figyelmezteti, vagyis birodalmuk határain erősítményeiket, helyőrségeket meg úgyukát állítanak fel és szomszédaiuk nyakára állandóan kémeket küldenek. Ez pedig háborús magatartás.”⁴

Persze, Hobbes a maga saját vízióját kínálja nekünk megoldásként: víziót egy olyan mindenható államalakulatról, a Leviatánról, amelynek hatalma az egyedüli legitím ellenerő összes elődjeivel (a korábbi államszerű képződményekkel) és potenciális vetélytársaival szemben. A maguk helyén meg fogjuk vizsgálni ennek a nagy politikafilozófiai műnek az érdemeit éppúgy, mint problematikus aspektusait. Ami azonban itt számunkra érdekes, az az, hogy Hobbes milyen erőteljesen elítélte a történelemből jól ismert, örökös háborúskodást az emberek között, amelyet az ő korában még súlyosbított a polgárháború, s amellyel szemben alternatívát remélt találni. Hobbes tehát a béke érdekében írta, hogy: „A természeti törvények megváltoztathatatlan és örök törvények, mert az igazságtalanságot, hálátlanságot, jogbitortást, gögőt, méltánytalanságot, részrehajlást és a többit sosem lehet törvényessé tenni. Olyan helyzet ugyanis sosem következhetik be, hogy a háború megóvja az életet, a béke pedig elpusztítsa.”⁵ S a nagyobb hangsúly kedvéért, kicsit később még hozzát teszi, hogy „minden embernek egyet kell értenie abban, hogy a béke jó, s így a béke útjai és eszközei, vagyis (amint ezt már bebizonyítottam) az igazságosság, hála, szerénység, méltányosság, szánalom és a többi természeti törvények mind jók, tehát erkölcsi erények, ellentétük pedig, a vétek, rossz. Már most az erény és a vétek tudománya erkölcsfilozófia, s ezért a természeti törvények igazi elmélete az igazi erkölcsfilozófia.”⁶

Ily módon tehát a Hobbes által 1651-ben megjelentetett radikális államelméletről szerzője azt hirdette, hogy a lehető legbiztosabb filozófiai alapon nyugszik, azon az erkölcsileg legmagasztosabb, legjobban igazolt, morális intuíciónkon, hogy mindnyájan ellenezzük a háborút. S a háborúról Hobbes kimondja: kategorikusan ellentétes a

természet törvényeivel. Az a tény, hogy közel háromszázhetven évvel a *Leviatán* után az emberiségnek még mindig folyamatosan szembe kell néznie a háború, méghozzá egy potenciálisan megsemmisítő, az egész emberiséget elpusztító háború veszélyével, csak aláhúzza, mennyire súlyosak a Hobbes által taglalt problémák.

Ha kronológiai szempontból nézzük a dolgot, akkor láthatjuk, hogy az összes fontosabb államelmélet a nagy történelmi kataklizmák korszakaiban jött létre: Platónról, Arisztotelésztől és Ágostontól kezdve Machiavellin és Hobbeson keresztül egészen Jean Jacques Rousseau-ig és G. W. F. Hegelig, s persze Marxig, Leninig és olyan elvtársaikig, mint Rosa Luxemburg és Antonio Gramsci. Ez teljesen érthető. Mert az állam összes jelentős elméletei, beleértve azokat is, amelyek teljesen elfogadták, meg akarták tartani az állam ellentmondásokkal terhelt, önlegitimáló, az egész társadalmat önmagának alávető szerepét, javítani akartak az állam hatékonyságán, és az volt a céljuk, hogy az állam jobban meg tudjon birkózni azokkal a súlyos történelmi krízisekkel, amelyekre ezek az elméletek választ akartak adni.⁷ Úgyhogy, legalábbis társadalmi fejlődésének felfelé ívelő szakaszában, még az uralkodó rend álláspontjáról megírt államelméletek is – ebben a lehatárolt, mégis világosan megragadható, történelmileg specifikus értelemben – *kritikai* elméletek voltak, annak ellenére, hogy – problematikus módon – közben védelmezték saját társadalmuk osztály-kizsákmányoláson alapuló, antagonisztikus társadalmi döntéshozatali rendszerét. Ugyanez vonatkozik a politika és a társadalom különböző utópisztikus elméleteire is, amelyek a maguk módján – még ha gyakran teljesen burkolt módon is – egészében azt ajánlották, hogy a társadalom tartson meg valamilyen, a társadalom életére felülről rákényszerített, jóllehet a társadalomkritika alapján módosított uralmi struktúrát. Ezzel szemben a marxi ihletésű megközelítés egy ettől radikálisan különböző kritikai hozzáállást követett: az „állam elhalását” képzelte el, vagyis az állam teljes eltávolítását a társadalmi anyagcsere-folyamat önreprodukciós rendszeréből, a megszüntetését annak, hogy egy elkülönült tényező folyamatosan kisajátítja magának a döntéshozatali hatalmat az emberiség ügyeiben.

Ebben a vonatkozásban a kulcsfontosságú problémák egyike azzal kapcsolatos, hogy az államok életében időszakonként elkerülhetetlenül megrázkódtatások következnek be, s ezt követően érvényét veszti a létező állami törvényesség. Nyilvánvalóan, minden lehetséges államelméletnek nagyon is foglalkoznia kell az ilyen kataklizmákkal és a jogrend összeomlásával. Mert hiszen, ha nem sikerül valamiképpen

biztosítani az ösztársadalmi politikai döntéshozatal folyamatosságát, akkor a társadalmi reprodukció fenntartása – az egész történelmen végig vonuló és a mi korunkban is érvényesülő anyagi és kulturális ellentétek viszonyai között – lehetetlenné válna.

Évezredekkel ezelőtt Platón egyik legfontosabb, nagy felismerése volt, hogy az államelméletnek a szóban forgó szükséges jogfolytonosság, a kontinuitás biztosítására kell összpontosítania. Mindenki másnál előbb megértette, hogy a törvény csak akkor tekinthető „törvénynek”, a szó voltaképpeni értelmében, ha egyetemes érvényű, s ha legitim módon nem sérthető meg. Platón arra vállalkozott, hogy megalapozza és kidolgozza ezt az alapvető filozófiai követelményt a törvénnyel szemben, egyik legfontosabb és messze legterjedelmesebb dialógusában, a *Törvényekben*.

A munka vége felé, midőn Platón aprólékos részletességgel leírja Magnesia utópikus államának tervét, a dialógus fő résztvevője azt az önkritikus megállapítást teszi, hogy „éppen ez hiányzik még törvényeinkhez, hogy kimódoljuk, hogyan kell számukra természetszerű, megmásíthatatlan érvényességet biztosítanunk.”⁸ Ez – a jogrend szilárdságának biztosítása – abszolút életbevágó követelmény lett a korábbi államelméletekben, teljesen függetlenül attól, hogy mennyire sikeresen valósították meg egyes gondolkodók a maguk adott történelmi körülményei között. Platón semmiképpen sem áll egyedül, amikor erőteljesen védelmezi a jog valamiféle sérthetetlenségét. Sok évszázaddal később Machiavelli is aláhúzza ezt a követelményt, amikor ragaszkodik hozzá, hogy egy fejedelmet nem az tesz igazán naggyá, ha életében hatalmas volt, hanem ha az általa teremtett politikai keretek maradandónak bizonyulnak halála után is.⁹

Platón a *Törvényekben* saját megoldásaként azt javasolja Magnesia városa számára, hogy hozzák létre az általa Éjszakai Tanácsnak nevezett szervezetet a törvény őreiből, biztosítandó az általa elképzelt ideális állam és törvényei állandóságát. Azt mondja a létező államokról – amelyek berendezkedését elveti –, hogy „ahol nincsenek olyan örök, kik az erényt illetőleg kellő belátással rendelkezve szóval és tettel megfelelnek tisztüknek, a kellő őrizet hiányában olyan bajok következnek, amelyekben sok mai (elbukott) városállam szenved.”¹⁰ Ugyanakkor Platón az államrend eredményes védelmezéshez szükségesnek tartja, hogy az Éjszakai Tanács – amelyet egyfajta, az alkotmányt biztosító szervként képzel el – úgy álljon össze, hogy „e férfiakat gondosan válogatják ki, és megfelelő nevelésben részesülnek, s azután az ország citadellájában foglalják el székhelyüket”, s ezáltal

„olyan őreik lesznek, aminőket eddig még nem láttunk, a megőrzés képességét illetőleg.”¹¹ Egyszermind Platón kiköti, hogy az állam őreinek meg kell találniuk „az egy ősképet (ideát)” (az erény sokszínű területén) „a sok különböző jelenség alapján.”¹²

Ám a történelem nagy iróniája az, hogy Platón elképzelése mindig csak elképzelés maradt. Platón soha nem mondta el nekünk – s figyelembe véve, mennyire nehezen megfogható az a követelmény, hogy a jog sérthetetlenségét saját maga garantálja – nem is *mondhatta el*, hogy mi lenne ama „egyedüli központi fogalom”. Csak a formális eljárás részleteit kapjuk – ez egy mindig visszatérő, meglehetősen problematikus vonása az államelméleteknek, melyek Platón óta, egészen napjainkig, még sokkal több elismerést igényelnek maguknak azért, hogy ilyen szabályokat dolgoztak ki; leírást arról, hogy hogyan kellene a tanács tagjait kiválogatni, képezni, elszállásolni, milyen napszakban találkozzanak stb. De soha nem kapunk Platóntól még egy távoli utalást sem arra az „egyetlen központi fogalomra”, amely gyakorlati vezérfonalul szolgálna a fenntartható államirányításhoz „beépülve a törvényekbe és garantálva sérthetlenségüket”.

Természetesen nem kell ezen a történelmi kudarcon meglepődnünk, annak ellenére sem, hogy Platón pontosan tudatában volt annak, milyen nagy jelentősége van az általa lefektetett elvnek. Ugyanis egyetlen antagonisztikus társadalmi reprodukciós rendszerben sem lehet – egy rabszolgatartó társadalomról, amilyen az ókori Görögország volt, nem is szólva – beépíteni a törvények rendszerébe sérthetlenségük garanciáit. Nemcsak az ókori Görögország, de számtalan utána született alkotmány sorsa is, amelyeket előbb vagy utóbb szükségképpen eltöröltek, bőségesen bizonyítja ezt az egyszerű igazságát a történelemnek. Ennek megfelelően, még nagyon sokáig kell arra várnunk, hogy a valóságos történelemben ténylegesen létrejőjenek a valóban egyetemes érvényű jog feltételei. Azért vagyunk ilyen hosszú várakozásra ítélve, mert e feltételek csak az önrendelkező emberi lények cselekvése révén válhatnak valóra, olyan emberi lények cselekvése révén, akik autonóm módon maguk hoznak törvényeket a maguk számára, túllépve azokon az antagonisztikus meghatározottságokon, amelyeket a társadalmi anyagcsere-folyamat ősidők óta létező rendje, s az annak megfelelő államalakulatok rájuk kényszerítettek.

A valóságos emberi történelem során a jog egyik legproblematisabb aspektusa az volt – s az maradt ma is, jobban, mint valaha –, hogy szabályai és rendelkezései a végtelenségig szaporodnak. Kö-

vetkezésképpen napjainkban annak lehetünk tanúi, hogy az államelméletben a jogszabályok mindig sűrűbb dzsungelé burjánzik, teljes összhangban a létező antagonisztikus társadalmi renddel és annak politikai intézményeivel. A jog maga nem akadályozhatja meg ezt. Ugyanis a jog intézményesen biztosított és szentesített pseudo-legitimációjának világában a jog minden „esetével” szemben egy sor „ellenpéldát” lehet felhozni, amelyekre megint új jogszabályokat kell alkotni, s ez elvileg így megy a végtelenségig.

Amikor a polgári társadalom jogalkotása a szükséges állami eljárásokat a jogszabályok mind sűrűbb dzsungelével önti fogalmi formába, akkor ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom politikai értelemben vett önreprodukciója mindig bonyolultabb folyamat lesz – s történik ez sokszor éppen a nagyobb átláthatóságra hivatkozva! Ám a társadalom ezt a gyakorlatot valójában mindig az emberek között évezredek óta fennálló lényegi egyenlőtlenségek megőrzése érdekében követte, ahelyett, hogy elősegítené ennek az egyenlőtlenségnek az értelmes és kritikus értékelését, s végül száműzését a múltba. Ma ez a trend tovább folytatódik, s félreérthetetlenül abba az irányba tart, hogy oly sűrűvé tegye a jog dzsungelét, amelyet csak a jogtudomány szakemberei tudnak átlátni, akiknek szakmaként űzött és intézményesen szentesített hivatása ennek a dzsungelnek a mindig sűrűbbé tétele. A parlamentek működése ma az egész világon, ahogyan ezt mindnyájan tudjuk, nyilvánvalóan bizonyítja ezt.

Ennek a problémának a nyilvánvalóan leküzdhetetlen nehézsége abban áll, hogy nem oldható meg magának a jognak a fogalmaival, a jog saját fogalmi keretein belül. Ugyanis annak, hogy az emberi együttélés problémáinak kezelésében a jog szükségképpen kudarcot vall, az az oka, hogy az intézményesített jogot úgy alkották meg – és alkotmányosan, körben forgó módon és önmagát erősítőn úgy legitimálták és ágyazták be a társadalom életébe –, hogy a társadalom alsóbb osztályait kezdettől fogva kizárták a törvényhozásból, a jogalkotásból, s a társadalmi rendszer azóta is ugyanígy reprodukálja és erősíti a jogot.

Az egyedüli kivétel ez alól az, amikor – súlyos társadalmi veszélyhelyzetben, vagy egy nagy forradalmi válság idején – átmenetileg létrehozhatnak valamilyen „alkotmányozó nemzetgyűlés”-t. Ámde, jóllehet az ilyen intézmények némely országokban időlegesen javítani tudtak a népesség legszegényebb részének anyagi helyzetén, mindezidáig az efféle intézmények nagyon kevés, ha egyáltalán valamennyi tartós sikert tudtak felmutatni az osztálytársadalmak

strukturális meghatározottságainak megváltoztatása terén. Ebben a vonatkozásban az ilyen intézmények számára a legnagyobb veszélyforrást, amelyet a meglévő társadalmi rend a legkönnyebben kiaknázhathat a saját céljaira, érthető módon magának az „alkotmányosságnak” a követelménye jelenti, amelyhez az ilyen alkotmányozó gyűlések mindig kötelességszerűen igazodnak – annak ellenére, hogy a hagyományos alkotmányok a maguk elsődlegesen önmagukat legitimáló, körben forgó törvényfelfogásával mindig a meglévő társadalmi anyagcsererendszer fenntartásához járulnak hozzá. Hogy csak egyetlen fontos példát hozzunk napjainkból: a venezuelai „alkotmányos ellenzék” az ország forradalmár elnökének, Hugo Cháveznek a halála óta a maga kifejezetten jogsértő és gyakran akár erőszakos eszközöket is igénybe vevő, felforgató tevékenysége céljaira cinikusan kihasználja az állítólagos „legalitás”, a törvényesség jogcímeit. S az mutatja meg legnyilvánvalóbban a jognak a fennálló uralmi viszonyok fenntartásában betöltött szerepét, hogy ezeket az „alkotmányos” felforgató erőket minden módon támogatja az észak-amerikai – a világ számos országában távolról sem „alkotmányos”, jogszerű módon viselkedő, s mindenütt erőszakkal beavatkozó – Leviatán-állam, amiről ékesszólón tanúskodik több más latin-amerikai ország története is – miként azt Simón Bolívar és José Marti prófétaként egyszer megjövendölte.

Az ellentmondásos módon önmagukat legitimáló jogszabályok és jogi szabályozó eszközök végeláthatatlan szaporodása a történelemben annál is inkább problematikus, és árulkodón mutatja az osztálytársadalmak ellentmondásait, mert a jelenséget már évezredekkel ezelőtt, az antik Görögországban beazonosították és kritizálták a filozófusok – minden eredmény nélkül. Megint csak Platón volt az, aki felemelte a maga kritikus hangját a *hidrának* – a mitikus teremtménynek, aki mindig több új fejet tudott növeszteni, amikor az egyiket levágták – a jogba való betolakodása ellen, az ellen, hogy az államok természetellenes módon sokasítják és állandóan kiegészítik a maguk felesleges törvényeit és jogszabályait. Platón erőteljesen elítélte ezt a gyakorlatot, a betegséghez hasonlítva, ezekkel a szavakkal: „állandóan gyógyítatják magukat, pedig mit sem érnek el vele, legfeljebb még bonyolultabbá és súlyosabbá teszik a betegségüket, és ha valaki orvosságot ajánl nekik, állandóan reménykednek, hogy attól majd meggyógyulnak [...], hiszen ők a világ legkedvesebb emberei: szabályokat alkotnak az imént felsoroltakról, ezeket örökösen javíthatják, abban reménykedve, hogy majdcsak véget vetnek vala-

hogyan a jogügyekben adódó gázságoknak és mindannak, amiről az előbb beszéltem. Közben nem is sejtik, hogy lényegében csak hidrát metélnék.”¹³

A Platón kora óta eltelt évezredekben számtalan hidrafejet vágtak le, és vágnak le ma is úgy, hogy mindegyiket csak tovább szaporítják a levágással, ahogyan ez már az ókori Görögországban is történt. Nem meglepő ezért, hogy korunk rendkívül elbürokratizálódott államaiban a jog működése mindig nehezkesebb és átláthatatlanabb lesz. Persze, ez szolgálja legjobban az alárendelt osztályok kirekesztését a Leviatán-állam autoriter, átfogó döntéshozatali rendszeréből, ahol a kirekesztésnek ez a gyakorlata a társadalmi valóság minden területén hierarchikusan beágyazódik, a politika szférájában pedig önkényesen legitimálja önmagát.

A meghatározottságoknak ez a rendszere nagyon súlyos problémát jelent a jövőre nézve. Mert miként az imént említettük, az emberiség emancipációjának megvalósítása elgondolhatatlan a létező rendből egy tőle minőségileg különböző rendbe való tudatosan irányított átmenet megfelelő korszaka nélkül. S ennek szükségszerű következményei vannak arra a történelmi vállalkozásra nézve, hogy a mi jelenlegi társadalmunkból, a maga Leviatán-államával és törvényeivel, amelyet a maga apologetikus jogtudománya is támogat, átlépünk abba az alapvetően különböző társadalmi rendbe, amelyet Marx és elvtársai elképzelték.

Az állam évezredek óta létezik és uralja a társadalom reprodukcióját. Ezért nagyon naiv dolog lenne azt képzelni, hogy az állam eltörölhető, vagy rövid idő alatt eltűnhet (nem is szólva arról az elképzelésről, hogy a szocialista forradalom után azonnal felszámolható lenne). Feladatunk nem is az, hogy elhalásának vagy eltörlésének pontos időrendjét előre meghatározzuk, hanem hogy jelezzük: milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy elérjük a szükséges változást, azáltal, hogy korunk történelmi realitásaival összhangban, minőségileg átstrukturáljuk a társadalmi anyagcsere-folyamat rendszerét.

E történelmi feladat megvalósításában szükségképpen jelentős szerepet játszik az, hogy a jelenlegi, az állam apologetikáját jelentő jogtudománnyal szemben kidolgozzuk a kritikai jogtudományt. Ugyanis az állam elhalásának marxi eszméjét megalkotói nem úgy képzelték el, mint valamiféle spontán módon megvalósuló eseményt, hanem mint a dolgozó emberek aktív és következetesen végig vitt tevékenységét, stratégiai beavatkozását a társadalom rendjébe, amely kezdettől fogva a radikális változás, a kritika szükségképpeni célpontjának tekinti a

létező államgépezetet, az emberek közötti lényegi egyenlőtlenség megörökítését szolgáló törvényeivel együtt.

Ez azt jelenti, hogy a hatalmaknak összességét, amelyet a történelem során a Leviatán-állam a maga számára kisajátított, át kell adni a társadalomtest egészének. Ehhez a kritikus fontosságú feladathoz az átmenet – kikerülhetetlen – korszaka során a kritikai jogtudomány jelentősen hozzájárulhat, de semmiképpen sem tölthet be domináló szerepet, amilyent a hagyományos jogtudomány a múltban mindig magának igényelt. Ugyanis az imént említett minőségi átstrukturálás feladata csakis a nagy tömegek – vagyis a társadalom tényleges és lehetséges termelői – mozgósítását igényli, hogy teljesen irányításuk alá vonják a társadalom ön-újratermelési mechanizmusait, az ilyen módon létrejött szocialista rendszer elemi alkotórészeitől, „sejtjeitől” kezdve egészen a legbonyolultabb és legátfogóbb, valóságosan működtethető, globális együttműködési mechanizmusokig. Ebben az értelemben, a kritikai jogtudománynak az az objektív hivatása, hogy a maga sajátos módján segítse elő a társadalmi anyagcsere-folyamat olyannyira szükséges radikális átalakítását. Más szavakkal: a tudatosan irányított stratégiai beavatkozás a társadalom életébe a kritikai jogtudományt illetően csak azt jelentheti, hogy a jognak elő kell segítenie az állam fokozatos eltávolítását – együtt a maga összes dimenzióival és intézményi megtestesüléseivel – a társadalom ön-újratermelési folyamatából.

A „globalizáció” ellentmondásos módon, de elkerülhetetlenül kibontakozó, valóságos vonása az anyagi termelés szférájának. Ám teljesen fenntarthatatlan a politika síkján. Ugyanis a tőke történelmileg kialakult nemzetállamai továbbra is egymás ellen harcolnak, még akkor is, amikor apologéta ideológusaik idealizálják a globalizációt, mintha a globalizáció előre haladhatna a maga harmonikus, az egész emberiséget összekapcsoló végpontjáig, a tőkerendszer antagonisztikus keretein belül. Korunk letagadhatatlan valósága azonban az, hogy a nemzetállamok egymás ellen harcolnak, közvetlenül, vagy „megbízottjaik” révén. Olyankor fogadják el a „megbízott” államok révén folytatott háború módszerét, amikor a világ domináns hatalmai – például az Egyesült Államok és Oroszország – közötti nyílt konfrontáció a harcoló országok – és velük együtt az emberiség többi része – teljes megsemmisülésével járna. Jelenleg a leghatalmasabb nemzetállam, Kína is viszonylag kevésbé vesz részt ilyen antagonisztikus konfliktusokban. De mi történik majd akkor, amikor a bolygónk korlátozottan rendelkezésre álló anyagi erőforrásainak felhasználása

körüli, szükségképpen bekövetkező konfliktus élesebbé válik? Ki garantálhatná, hogy ilyen, távolról sem csak hipotetikus körülmények között a „megbízottak” révén folyó háborúk nem mennek-e át egy közvetlenül a nagyhatalmak között folyó, az egész emberiséget elpusztító világháborúba?

Annak ellenére, hogy mindig újra megpróbálják elfogadtatni velünk, a tőke antagonizmusainak bázisán megvalósuló, harmonikus globalizáció eszméje önellentmondásos fikció. Nem csoda, hogy időnként összepárosítják, mint a jelen tanulmány során még megtárgyaljuk, a teljes komolysággal védelmezett „globális kényszert gyakorló állam” fantáziaképével, lidércalmával.

Hozzá kell tennünk az eddigiekhez az antagonisztikus etnikai konfliktusok problémáját, amely időnként még a régóta létező vallási ellentétek újjáéledésével is összekapcsolódik. De az etnikai konfrontációk teremtette ellentmondások, globális síkon, még a vallási ellentétek hozzájuk kapcsolódó dimenziója nélkül is megoldhatatlanok lennének, amint ezt a mai világban újra meg újra bekövetkező kirobbanásaik világosan tanúsítják. Az a mód, ahogyan a világrendszer hagyományosan kezelte az etnikai konfrontációkat – tudniillik az erősebb nemzetállam által gyakorolt elnyomó erőszak révén – történelmileg tartós, globális megoldásként a jövőben elképzelhetetlen. Ugyanis a múltban még egy viszonylag nagy nemzetállam is alávethető volt alárendelt „etnikai entitásként”, ha a győztes hatalom elég hatalmas volt hozzá, hogy saját uralkodó helyzetét folyamatosan fenntartsa. Ám a „kölcsonös, biztos pusztulás” fegyvereivel folytatott hadviselés viszonyai között, a mi politikailag, katonailag globalizálódott világunkban az ilyen fajta – korábban, a régi imperializmus világában teljes szokásos – uralom fenntartása elfogadhatatlanul veszélyes megoldás lenne.

A Közel-Keleten évtizedek óta hatalmas méretekben folyó pusztító konfliktushoz képest, amelynek tagadhatatlanul van egy olyan aspektusa is, hogy „megbízott államok” révén folyik, az örmény keresztények és az azeri muszlimok között Hegyi-Karabahban folyó etnikai-vallási konfliktus kisebb jelentőségű. Ez a konfliktus Azerbajdzsán földjének egy viszonylag kis részét érinti, amelyet azonban túlnyomórészt keresztény örmények népesítenek be, akik most – Azerbajdzsán által el nem ismert – függetlenségüket követelik. A súlyos probléma az, hogy ennek a két, egymással ellenséges etnikai közösségnek a fegyveres összetűzése során emberek tízezrei vesztették életüket, és a konfliktus újra és újra kiújul.

Ennek a különösen erőszakos konfliktusnak az egyik fellobbanása után egy tévéstáb kiment Hegyi-Karabah vitatott dombvidékére, s meginterjúvott egy öreg örmény pásztor, megkérdezve tőle: kihez tartozik az a föld, ahol a nyáját legelteti? A vén pásztor mélységes bölcsességgel válaszolta meg a kérdést: „A föld a birkákhoz tartozik”.

A sokkal nehezebb kérdés azonban ez: „Mikor kezdi a Leviatán megérteni ezt a választ?” A válasz, sajnos, csakis ez lehet: soha. Mert az ebben a válaszban rejlő elemi igazságot és bölcsességet megérteni összeegyeztethetetlen a Leviatán természetével.

Ám ez a kérdésfeltevés elkerülhetetlenül racionálisan elfogadható választ fog kívánni a nem túl távoli jövőben. De a racionálisan tartható válasz csak a Leviatánon túli válasz lehet! Mert a Leviatán mindig együtt élt ezekkel a konfliktusokkal, kiaknázva őket saját céljaira. Ez mindig része volt normális létezési módjának.

A Leviatán-állam többféle értelemben is kudarcot vall. Vizsgáljuk meg, összefoglalásként, csak a megoldatlan, globális összeütközések legveszélyesebb aspektusát. Az erről szóló vita újra meg újra megjelenik az újságok címlapján, mert a háborúk ellenfelei megkérdőjelezik a mai tömegpusztító nukleáris fegyverek legitimitását és biztonsági szerepét. Mostanában az amerikai elnökválasztáson ez a vita ennek a kérdésfeltevésnek a formáját öltötte: „kinek az ujja tudja biztosabban kezelni a nukleáris fegyverek indítógombját?” Milyen szörnyű ironiája is a történelemnek, amikor egy olyan ujj biztos működéséről beszélünk, amelyet arra szánnak, hogy elindítsa az emberiség teljes kiirtását?

Ugyanez a kérdés merül fel Nagy-Britanniában is, ahol az újonnan kinevezett miniszterelnököt, Theresa Mayt megkérdezték: kész lenne-e megnyomni a nukleáris háború indítógombját? Úgy válaszolt, hogy büszkén kijelentette: igen, habozás nélkül megtenné, ha tőle, mint az ország miniszterelnökétől, ezt várnák. Ezzel szemben az ellenzék vezérét pellengérré állították, amikor ugyanerre a kérdésre „nem”-mel válaszolt egy korábbi alkalommal.

Nyilvánvalóan ebben az alapvető kérdésben a nemzetközi színteret uraló államokat kezében tartó Leviatán a tűzzel játszik. És a tűz, amivel játszanak, a mindent elpusztító nukleáris háború tüze!

Bizonyos, hogy a tűzzel való játék semmi esetre sem idegen a Leviatán természetétől. Éppen ellenkezőleg, mindig elválaszthatatlan volt tőle, abban az értelemben, hogy mindig szívesen folytatott kalandor hatalmi vállalkozásokat. Ugyanis a Leviatánnak lényegi meghatározottsága, hogy uralma alá akarja hajtani az általa megcélzott politikai/

katonai szférát – és semmilyen érdemi korlát sem állítható e törekvése elé. Az egyes Leviatán-államok a múltban még a legvégletesebb kalandorpolitikákhoz is nyúltak, egészen addig, amíg valamelyik náluk hatalmasabb Leviatán-állam le nem igázta őket. Végül a romboló erőszaknak kellett dönteni ezekben a vitákban még a leghatalmasabb birodalmak összeütközései során is.

Ma a helyzet egy nagyon is releváns szempontból nagyon más. Az államok, tekintetbe véve a tőke rendszerének tartós társadalmi antagonizmusait, bizonyosan nem mondanak le arról, hogy vitáikat hagyományos módon, háborúval döntsék el. A Leviatán történelmileg úgy alakult ki, hogy nem ismeri a problémák megoldásának más módját. Ámde a kölcsönösen garantált pusztulás „biztonságából” magabiztosságot nyerni, ahogyan ezt a tőke „stratégiai gondolkodói” javasolják, a kalandorság elképzelhető legveszedelmesebb formája. A múlt erőszakos összeütközéseivel ellentétben azonban, beleértve a huszadik század két világháborúját is, egy jövőbeli világháború végén többé senki nem lenne győztes. Csak a vég maga lenne biztos.

Tehát figyelembe véve ezeket a problémákat, amelyeket jól észben kell tartanunk, a nagy dilemma ez: vagy az emberiségnek a belátható jövőben sikerül megteremtenie azokat a viszonyokat, amelyek mellett a társadalmi reprodukció fenntartható marad a bolygónk „háztartását” racionálisan megtervező és kezelő döntéshozatal keretei között, vagy pedig a történelmileg kialakult Leviatán-államoktól elválaszthatatlan erőszak elkerülhetetlenül elpusztítja az emberiséget!

Az állam marxi szellemben való kritikájára mindenekelőtt ezért van szükség. Annak érdekében kell gyakorolnunk ezt a kritikát, hogy visszavonhatatlanul a „Leviatánon túl” menjünk.

Jegyzetek

- ¹ Karl Marx: *A filozófia nyomorúsága*. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 186.
- ² Thomas Hobbes: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1999, 56.
- ³ Uo. 157.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Uo. 181.
- ⁶ Uo. 182.
- ⁷ Természetesen az elvakultan reakciós állam-apologéta elméletek, amelyek jellemzően egy adott társadalmi rendszer hanyatló szakaszában kapnak domináló szerepet, e tekintetben kizárhatók.

- ⁸ Platón: Törvények (964 d). *Platón Összes Művei*, III. köt. Budapest, Európa Kiadó, 1994, 992.
- ⁹ Lásd erről Niccolò Machiavelli: *Fejedelem és Beszélgetések* c. művét.
- ¹⁰ Platón: Törvények (964 d), i. m. 1002.
- ¹¹ Sok-sok évszázaddal később Fichte *Ephorate*-jában az általa elképzelt, az alkotmányt védő, a végső döntéseket meghozó „Ephoroszok”-nak nagyon hasonló feladatot szán. Platón: Törvények (969 b), i. m. 1011.
- ¹² Platón: Törvények (965 c), i. m. 1004.
- ¹³ Platón: *Az állam*. (IV. könyv) Budapest, Gondolat Kiadó 1968, 66–67.

(Fordította: Szalai Miklós)

Eredeti megjelenés: *Monthly Review*, Vol. 69, No. 9. (February 2018.)
<https://monthlyreview.org/2018/02/01/preface-to-beyond-leviathan/>